

Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Роль мови в інтелектуальному формуванні особистості (11 травня 2017 р., м. Херсон) [Електронний ресурс] / За заг. ред. О. Ф. Свиридова, Н. І Чабан. – Херсон, 2017. – С. 265–273. – Режим доступу: <http://www.kspu.edu/About/GeneralChair/ChairLinguisticEdu.aspx>

Андрій Соломахін
Олена Пономаренко
(Херсон)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗООЛЕКСЕМ У СКЛАДІ ПОЕТИЧНОГО ДОРОБКУ ЛЕСЯ БЕЛЕЯ

У статті проаналізовано зоонайменування, виявлені у поетичних творах сучасного українського поета Леся Белея, а також вивчена лексико-семантична специфіка назв тварин як одиниць поетичного мовлення. Крім цього проаналізовано семантико-стилістичний потенціал зоолексем у сучасному поетичному тексті.

Ключові слова: зоолексема, лексико-тематична група, парадигма, поетичний текст.

На зламі ХХ – ХХІ століть значно активізувалася увага вчених до слова як мовно-функціональної одиниці, зросла зацікавленість дослідників проблемами визначення та реалізації у художньому мовленні семантико-стилістичного потенціалу слів різних тематичних груп, оскільки саме словесному матеріалу належить провідна роль серед елементів зображально-виражальної структури художнього тексту. Зоолексика досліджувалась неодноразово як українськими так і зарубіжними лінгвістами. Цими питаннями займалися В. В. Жайворонок, Ю. О. Карпенко, А. П. Критенко, В. В. Німчук, А. І. Богуцька, З. С. Василько, Т. М. Берест, А. І. Богуцька ,

Н. О. Данилюк, Л. В. Голоюх, Н. О. Данилюк, О. П. Карабута, Т. А. Єщенко, В. С. Калашник, М. В. Кудряшова, І. Є. Подолян.

Слова, що належать до названих лексико-тематичних груп, аналізуються передусім з огляду на власну естетичну значущість та конотативну наповненість. Незважаючи на підвищений інтерес науковців до цієї проблеми, питання вивчення стилетворчого потенціалу фонду мовновиражальних засобів зоолексикону в поетичному доробку Леся Белея залишилося недостатньо розкритим, що обумовлює актуальність обраної теми.

Зоонайменування належать до найдавніших шарів лексики, що проявляється насамперед у своєрідності їхнього функціонування; вивчення їх як засобів емоційно-експресивного впливу зумовлене глибокою традиційністю використань тваринних та рослинних номінацій у текстах різного стилю і жанру – від давніх писемних пам'яток, народнопоетичних джерел до сучасних літературних художніх уживань. Паралельність площин людського життя і предметного світу флори та фауни взагалі «вважають найкращим поетичним стилем у всіх народів, бо поетична природа слова криється в етномовній пам'яті, а коріння його метафоризації – в глибинах передусім національної свідомості» [5, с. 75].

Мета наукової роботи полягає в дослідженні лексико-семантичної парадигми назв тварин та рослин у поетичному доробку Леся Белея та аналізі семантико-стилістичного потенціалу цього шару лексики.

У сучасній лінгвістиці досить поширеними є дослідження лексем, які представляють індивідуально-авторський стиль конкретного письменника, вимальовують певну картину світу.

«Книга про ліс» Леся Белея – цикл віршів, оформлена двома частинами «*insilva*» й «*exsilva*», які нараховують 60 поетичних текстів. Перша частина збірки – це мандри історіями Лісу, його стежками і звуками, символами і рефлексіями, ним породженими. Друга – це вихід за межі Лісу, у Місто, яке теж наповнене своїми символами та історіями, подекуди динамічнішими,

ближчими і впізнаванішими, але так само відкритими до різних прочитань та інтерпретацій.

Широке використання назв тварин дозволяє автору в повній мірі розкрити зміст своїх поезій, поглибити символічний простір, досягти глибокого осмислення важливих філософських проблем.

У поетичних текстах Леся Белея можна виокремити підпарадигми тварин, птахів, комах, земноводних та риб на позначення низки зоолексем.

Підпарадигма «назви тварин» репрезентована назвами диких тварин:

– вовк, вовчиця – символ жорстокості, жадібності, кровожерливості – у загальному, злої сили: «вовк і вовчиця бігають по колу і не можуть спинитися, бо коло порожнє» [2, с. 7];

– заєць – символ рухливості й плодючості. Він настільки рухливий, що миготіння відбитих сонячних променів так і називають – «зайчики», наприклад: «... і жалкував, що серце не має ікл, й ним не можна впитися у груди лисиці, ніби у горлянку впольованого зайця» [2, с. 15];

– їжак – символ мудрості, працьовитості й довголіття: «їжак набрав стільки плодів на спину, що перестав бути колючим» [2, с. 13];

– лис – символ довголіття і хитрості: «рудий лис забіг у поблизьке містечко» [2, с. 12];

– лисиця – символізує хитрість і підступність: «хижак поклав голуба під ноги німої лисиці» [2, с. 12];

– сарна – сприятливий символ, що асоціюється зі світлом, чистотою, оновленням «до води підійшла плямиста сарна спробувала злизати з неї своє відображення, аби його не скував поблизький мороз» [2, с. 10];

– ведмідь – щовесни, виходячи зі свого барлогу, символізує оновлення життя, початок нового життєвого циклу:

«тільки вітер вірив на слово деревам, що ще жовтень
деревам, що танцювали на місці,
немов циганські ведмеді,
щоб зігрітися» [2, с. 32];

– кажан – символ підступності й нечистоплотності:

«лісовий кажан покидав печеру
тільки місячними ночами:
сліпо летів на сухий холод,
як шовкова хустина туману,
кинута хтивою ніччю
перед знудженим днем» [2, с. 33].

Підпарадигму «назви птахів» у поетичному доробку Леся Белея складають такі назви:

– голуб – символ щирої любові, злагоди й ніжності. Голуб і голубка в парі – символ вічної і вірної любові. Для всього людства – це птах усеземної любові, птах миру: «причаївшись на безлюдній площі, він чигав на туркотливих голубів, що наважаться приземлитися на неметений брук під пересохлим фонтаном» [2, с. 12];

– крук – птах-зловісник, який має зв'язок з душами померлих, а тому знає, яка душа має перейти у потойбічний світ; символ лиха:

«усе життя вона збирала отруту:
вигрівала її під зубом на сонці,
виставляла на холод під місяць,
полірувала зуб роздвоєним язиком
поки лісом не пролетів крук і не похвалив
її жовті плями на шії» [2, с. 24];

– дрізд – символізує нові можливості, радість і щастя:

«дрозди будили людей
і бажали їм доброї ночі
своїм флейтовим співом
махали крилами перед ними,
намагаючись навчити їх літати» [2, с. 48].

Досить численною у поезії Леся Белея є підпарадигма «назви комах», представлена такими лексичними одиницями:

– мураха – уособлює працьовитість і покірність, врівноваженість:

«чорні мурахи оточують

мертву секвою,

аби звести нове

королівство»[2, с. 8];

– павук – двоякий символ. Сприймається як символ центру світу і його засновника: заснувати світ – це «павукова робота». Він же – ловець людей в сплетену ним павутину, яка міцна, якщо когось треба спіймати і знищити, але слабка і рветься, якщо на неї сподіватися, для того щоб щось втримати:

«в дуплах чаїлися єри,

що годували своїх єриків

підігнаними паєриками

і павуки снували титла

між гіллям» [2, с. 22];

– богомол – символ підступності, хижацтва та безжальності:

«богомол свято вірив у те,

що Бог не чує і не бачить

його серед трави...» [2, с. 29];

– бджола – належить до «чистих», божих істот і дуже шанована серед людей. З одного боку, це «свята божа трудівниця», символ мудрості, працелюбності та ощадливості, що асоціюється із сонцем. З другого – бджола та основний продукт бджільництва, мед, тісно пов'язані з культом померлих.

Наприклад:

«дарував мушачі крильця, які вона так любила,

лишав для неї найм'ясистіші задні лапки,

проводив вечорами додому,

літав з нею дивитися на місяць,

дарував награбований у бджіл нектар» [2, с. 29].

У процесі аналізу було виявлено лексичні одиниці, що репрезентують підпарадигму «назви риб». Символізм риби тісно пов'язаний із символізмом

води, водної стихії. У найрізноманітніших міфологіях вода – першопочаток, вихідний стан усього сушого, джерело життя. У ранньому християнстві риба була прийнята як символ Христа багатьма Отцями церкви. Знак риби був першою монограмою Христа. Потайне грецьке ім'я Ісуса означає «риба». Саме брати-рибалки стали першими учнями Ісуса, який сказав їм, що вони будуть «ловцями людей». Віруючі, учні Христа, як і він сам, уподібнювалися риbam, які перебувають у безпеці лише у «воді вчення». Хрестильниця досить рано стала уподібнюватись рибному садку (piscina). Три переплетених риби або три риби з однією головою символізують Трійцю.

Прихід Христа пов'язувався з астрологічною ерою Риб. Ісус «народився як перша риба ери Риб і був приречений померти як останній агнець ери Овна, що наближується до свого завершення» (К. Г. Юнг) [1].

У поезії Леся Белея знаходимо такі назви риб:

– короп – символ наполегливості, сили та достатку:

«... і дзеркальні коропи
плавають боком,
щоб небо побачило своє
кисле лице» [2, с. 10];

– сом – символ поважності віку, тому що ця риба ні на що не придатна, поки досить не виросте й не постаріє. Сом – риба хижа, витривала і живе досить довго. У поезії «Озеро посеред лісу» цей образ символізує також своєрідну перепустку зі світу «чужого» до світу «свого»:

«усі відчували його
наближення,
але втекти наважився
тільки старий сом,
що покинув свій сонм
і викинувся на берег,
де не виявилось ні риби,

ані води» [2, с. 10].

Підпарадигма «назви земноводних» у поезії Леся Белея позначена наступними лексемами:

– гадюка – символ злоби, люті, підступності й лукавства, а також спокуси: як «гад повзучий», вона не здатна на добро – в усіх ситуаціях підступна і зла, для чого застосовує всю свою лукаву хитрість: «Гадюка чорна із гілля звисає, мов не загусла і в'язка смола...» [2, с. 24];

– жаба – істота підземна, потойбічна, тому зазвичай її відносять до «всякого гаддя». Жаба, як і змії, рак, миша, є господинею нижнього світу, її зображують у моделі світового древа разом зі зміями. У такому зв'язку жабу часто зіставляють із птахом, який символізує верхній світ. В українській та світовій космогонії жаба пов'язана передусім з ідеєю плодючості. Вона – охоронниця земної та небесної вологи, яка дає силу всьому живому. У деяких міфах жаба є персоніфікованим духом водоймища:

«... тоді буки розстібають кору,
ніби затісне пальто,
тоді жаби відкладають любов
до перших морозів...» [2, с. 6];

– пуголовок – символ переродження, метаморфоз:

«... коли буки промерзають
до десятого річного кільця,
коли пуголовки
встигають побачити десятий сон...» [2, с. 6];

Проаналізуємо окремі зоолексеми, які є найпоширенішими у поезії Леся Белея. Спостерігаємо, що із зооназв диких тварин найбільш поширеними є лексеми *вовк* та *лисиця*.

Лексема *вовк* зазвичай асоціюється з жорстокістю, зажерливістю, ненаситністю. Однак у віршах Леся Белея ця лексема набуває нового семантичного значення, а саме – романтичного, здатного на почуття, як от:

«коли проліски

уже прогризлись крізь перемерзле листя
і перша громовиця
втопилася ув озері,
вовк полюбив
лисицю,
що не зносила вовків [2, с. 14].

Крім цього, *вовк* набуває символу волелюбності, прагнення до свободи, наприклад:

«вовк так втратив свого брата,
тому коли капкан клацнув
на його лапі,
він не став їсти м'яса,
що виявилось наживкою,
а вп'явся зубами у
впійману лапу:
роздер хутро,
злизав власну кров,
прожував м'язи,
перегриз кістки,
і пошкутильгав
на свободу» [2, с. 14].

Символічні значення, що зв'язуються з *лисицею* в різних традиціях, утворюють єдиний і досить стійкий комплекс значень: хитрість, спритність, пронозливність, кмітливість, підлесливість, обман, лицемірство, обережність. У вірші «Рудий лис» Лесь Белей надає названому образу рис жорстокості, підкреслюючи таким чином негативну конотацію цього символу:

«... хижак поклав голуба
під ноги німої лисиці
вона махнула пишним хвостом,
перегризла голубові горло

і викинула його в листя» [2, с. 12].

Отже, зоолексеми, що функціонують у поетичному ідіостилі Леся Белея, становлять розгалужену систему, якій притаманні парадигматичні відношення, реалізовані на рівні тематичних рядів і груп. Це допомагає визначити специфіку зоолексем, яка полягає в переосмисленні традиційних конотацій на основі образних уявлень і почуттів.

Список використаної літератури

1. Багнюк А. Л. Символи українства. Художньо-інформаційний довідник / А. Л. Багнюк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 512 с.
2. Белей Лесь. Книга про ліс / Лесь Белей. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. – 95 с.
3. Бірюкова О.О. Лінгвостилістичні особливості української діаспорної поезії 60 – 80-х років ХХ століття». – К., 2004.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Закувала зозуленька: антологія української народної поетичної творчості / упоряд. та приміт. Н. С. Шумеди. – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
7. Карабута О. П. Українська зоологічна термінологія. Монографія / О. П. Карабута. – Херсон: Олді-плюс, 2002. – 64 с.